

Original Article

A Comparative Analysis of the Concept of Bio-Citizenship with Emphasis on the Law on Family Protection and Youthful Population

Mahdi Moradi Berelian¹ , Mohammad Ghsem Tangestani²

Highlights

- The Law on Family Protection and Youthful Population, by linking benefits, restrictions and oversight mechanisms to the fertile body, represents a population-oriented form of bio-citizenship in Iranian public law.
- The comparative analysis shows that the legitimacy of biological policies in advanced legal systems depends on the simultaneous protection of human dignity, informed consent, proportionality of state intervention, non-discrimination and institutional accountability.
- The realization of bio-citizenship in Iran requires revising this law around bodily rights, reproductive freedom, biological justice and civil participation, so that the individual is treated as a dignified subject of public law rather than an instrument of demographic policy.

ABSTRACT

Introduction

Recent developments in biotechnology, demographic policy and reproductive medicine have changed the classical relationship between citizenship, the body and public law. The human body is no longer only a private or medical matter; it has become a legal site through which the state grants benefits, imposes duties, narrows choices and defines public interest. Bio-citizenship names this shift. It describes a form of citizenship in which legal recognition and social responsibility are shaped by biological features such as health, fertility, sex, genetic information and bodily vulnerability. This article examines the Iranian Law on Family Protection and Youthful Population, adopted in 2021, as an important legal expression of this transformation. Its central question is how this law constructs a biological model of citizenship and what consequences it has for human dignity, bodily autonomy, reproductive freedom, biological justice and fundamental rights. The aim is to clarify the legal limits of state intervention in the body, reproduction and social continuity.

Methods

The study uses a descriptive-analytical and comparative method. Its analytical part examines the main provisions of the Law on Family Protection and Youthful Population, including the National Population Headquarters, birth-related incentives, maternity benefits, restrictions on contraception, rules on sterilization and the legal-medical mechanism for abortion. These provisions are read through the lens of

How to Cite: Moradi Berelian, Mahdi, Tangestani, Mohammad Ghasem, "A Comparative Analysis of the Concept of Bio-Citizenship with Emphasis on the Law on Family Protection and Youthful Population", Legal Research, Vol. 29, No. 114, 2026, pp: 201-220.

DOI: <https://doi.org/10.48308/jlr.2025.240575.2922>

Received: 06/07/2025-Accepted: 27/08/2025

1. Assistant Professor, Faculty of Law & Political Science, University of Mazandaran, Babolsar, Iran

Corresponding Author Email: m.moradib@umz.ac.ir

2. Associate Professor, Faculty of Law & Political Science, Kharazmi University, Tehran, Iran

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

public law, human dignity, and rights theory. The theoretical part draws on biopolitics, bare life, dignity, autonomy, biological justice and communicative participation to explain how the body becomes a subject of public power. The comparative part considers Germany, France, Canada and the United Kingdom, not as models to be copied, but as legal experiences that show different ways of regulating biological life. The comparison is organized around four criteria: the constitutional place of human dignity, the permissible scope of state intervention, the role of informed consent and the existence of social and institutional oversight. The research materials include legislation, institutional practice and interdisciplinary studies on biomedicine and citizenship.

Results and Discussions

Bio-citizenship is not only a sociological description. It points to a bigger change in public law: the citizen is increasingly viewed not merely as a voter, legal subject or member of a political community, but as a body that can be measured, protected, directed, optimized and, at times, controlled. Biological life becomes a language through which the state allocates benefits, defines duties, produces risks and frames public interest. This transformation can be emancipatory when it strengthens the right to health, supports access to infertility treatment, and prevents biological discrimination. It becomes problematic, however, when legal status and social entitlements are tied to biological performance, especially fertility, maternity or conformity with demographic objectives. The central normative issue is therefore not whether the state may adopt population and health policies, but whether such policies remain bounded by dignity, autonomy, equality and proportionality. Comparative experiences reveal different ways of drawing these boundaries. Germany offers a dignity-based model of biological regulation. Its legal order places human dignity at the center of health, family, reproductive and parental policies, while state support remains framed by proportionality, equality and bodily self-determination. France reflects a republican-institutional model. Through bioethics legislation and specialized agencies, French law seeks to reconcile reproductive freedom with the prohibition of commodification and the constitutional value of dignity. Canada connects bio-citizenship with the right to health, informed consent, the prohibition on the commercial exploitation of the body, and voluntary participation in biobanking and biomedical research. The United Kingdom relies on the National Health Service, soft regulation and medical ethics to shape the responsible health citizen. These experiences suggest that biological regulation gains legitimacy when collective interests are joined with freedom, transparency, participation and anti-discrimination guarantees. The Iranian law presents a more ambivalent picture. On its surface, the Law on Family Protection and Youthful Population appears supportive and family-oriented. However, its internal logic places the fertile body, especially the female body, at the center of public policy. The creation of the National Population Headquarters, the distribution of benefits based on childbirth, the legal emphasis on maternal roles, restrictions on contraceptive services, the prohibition of sterilization except in narrow cases, and the transfer of abortion-related decisions to judicial-medical mechanisms all point to a specific form of biological citizenship. In this model, the ideal citizen is implicitly the reproductive citizen whose body aligns with the state's demographic aims. The difficulty lies in the law's weak distinction between support, encouragement, regulation and coercion. Once this distinction fades, demographic policy may shift from public welfare to the governance of bodies. The law also reveals deficiencies in dignity-based reasoning, informed consent, biological justice and social oversight. Some provisions link social benefits to reproductive performance, potentially classifying citizens by fertility. Others place bodily autonomy and reproductive health under the pressure of a collective population objective. Institutionally, the concentration of authority in the National Population Headquarters, limited reporting duties, weak participation by women and affected groups, and the absence of impact assessments increase the risk of politicization of the body. The article therefore proposes a framework for citizens' biological rights; legislative revision of contraception, sterilization and abortion rules according to necessity and proportionality; separation between macro-level planning and micro-level bodily intervention; and an independent body to monitor biological rights, receive complaints and publish reports.

Conclusion

The article concludes that the Law on Family Protection and Youthful Population marks an important entry of Iranian public law into bio-citizenship, but this entry has not yet been adequately shaped by dignity, bodily freedom and civic participation. Demographic policy is defensible only when it does not reduce individuals to instruments of statistical goals and when it balances collective interests with personal rights. A rights-based model of bio-citizenship in Iran requires moving beyond a merely population-oriented approach toward a framework in which the human body is treated as a bearer of dignity and rights, not as an object of political possession.

Keywords: Bio-citizenship, Human Dignity, Law on Family Protection and Youthful Population, Biopolitics.

تحلیل تطبیقی مفهوم شهروندی زیستی با تأکید بر قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت

مهدی مرادی برلیان^۱، محمدقاسم تنگستانی^۲

نکات برجسته

- قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت، با پیوند دادن امتیازها، محدودیت‌ها و سازوکارهای نظارتی به بدن بارور، نوعی شهروندی زیستی جمعیت‌محور را در حقوق عمومی ایران بازنمایی می‌کند.
- تحلیل تطبیقی نشان می‌دهد که مشروعیت سیاست‌های زیستی در نظام‌های پیشرو، به رعایت هم‌زمان کرامت انسانی، رضایت آگاهانه، تناسب مداخله دولت، منع تبعیض و نظارت‌پذیری نهادی وابسته است.
- تحقق شهروندی زیستی در ایران مستلزم بازنگری قانون مزبور بر محور حقوق بدن، آزادی باروری، عدالت زیستی و مشارکت مدنی است تا فرد از ابزار سیاست جمعیتی به سوژه کرامت‌بنیاد حقوق عمومی تبدیل شود.

چکیده

تحولات ژرف در فناوری‌های زیستی، سیاست‌گذاری‌های جمعیتی و نظارت دولت‌ها بر امر تولیدمثل، پدیدارشدن نوعی از شهروندی را در پی داشته که در آن بدن زیستی فرد، کانون اصلی مداخله حقوقی و حکمرانی قرار می‌گیرد؛ مفهومی که در ادبیات معاصر از آن با عنوان «شهروندی زیستی» یاد می‌شود. این مقاله با هدف واکاوی تحلیلی و تطبیقی این مفهوم، تلاش دارد جایگاه آن را در بستر نظام حقوقی ایران، به‌ویژه در پرتو قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت مصوب ۱۴۰۰ بررسی کند. پرسش محوری پژوهش آن است که چگونه قانون مزبور با سازوکارهای حقوقی و نهادهای اجرایی خود، نوع خاصی از شهروندی را بر مبنای ویژگی‌های زیستی فرد نهادینه می‌سازد و این نوع از شهروندی چه نسبت‌هایی با کرامت انسانی و حقوق بنیادین دارد. روش تحقیق مقاله، تحلیلی-توصیفی و تطبیقی است و از منابع میان‌رشته‌ای حقوق عمومی و نظریه‌های انتقادی بهره می‌گیرد. یافته‌ها حاکی از آن است که قانون یادشده، با تمرکز بر بدن انسان، سیاست‌های بارداری و فرزندآوری، نظارت بر درمان ناباروری و کنترل سقط، نوعی زیست‌سیاست حقوقی را نهادینه می‌کند که در غیاب اصول کرامت‌محور و محدودیت‌های حقوقی مؤثر، خطر عبور از مرزهای مشروعیت عمومی را به‌همراه دارد. مقاله در پایان، ضرورت بازتعادل میان منافع جمعیتی و حقوق بنیادین فردی را در قالب اصلاحات تقنینی و نهادی پیشنهاد می‌کند.

کلید واژگان: شهروندی زیستی، کرامت انسانی، قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت، سیاست زیستی.

استناد به این مقاله: مرادی برلیان، مهدی، تنگستانی، محمدقاسم، «تحلیل تطبیقی مفهوم شهروندی زیستی با تأکید بر قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۲۹، شماره ۱۱۴، تیر ۱۴۰۵، صص: ۲۲۰-۲۰۱.

DOI: <https://doi.org/10.48308/jlr.2025.240575.2922>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۴/۱۵ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۶/۰۵

۱. استادیار، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران

ایمیل نویسنده مسئول: m.moradib@umz.ac.ir

۲. دانشیار، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

در عصر حاضر، بدن انسان دیگر صرفاً یک موضوع پزشکی یا شخصی نیست، بلکه به صحنه‌ای برای اعمال قدرت سیاسی، مداخلات حقوقی و سیاست‌گذاری‌های عمومی تبدیل شده است. دولت‌ها، به‌ویژه در مواجهه با چالش‌های نوظهور جمعیتی، با توسل به ابزارهای قانونی و نهادهای تخصصی، بیش‌ازپیش به تنظیم‌گری زندگی زیستی شهروندان روی آورده‌اند. این مداخله که در قالب حمایت از خانواده، کنترل سقط، درمان ناباروری، تسهیلات بارداری و تنظیم فرزندآوری نمود می‌یابد، مفهومی نوین از شهروندی را برجسته ساخته است: «شهروندی زیستی». حتی در ادبیات معاصر نیز تجربه‌های زیسته بحران‌هایی همچون همه‌گیری کووید-۱۹ نشان داده است که چگونه شهروندی زیستی در قالب تعهدات فردی به پایش سلامت و اشتراک داده‌های زیستی بازتعریف می‌شود.^۱ در مطالعه‌ای کیفی بر مهاجران کانادا، روشن شد که شهروندان به دنبال تأمین امنیت زیستی خود، نوعی «کار اضافی»^۲ زیست‌سیاستی را پذیرفته‌اند.^۳ در هر حال، این اصطلاح نخستین بار در ادبیات علوم اجتماعی و انسان‌شناسی پزشکی به کار رفت؛ آدریانا پترینا در پژوهش کلاسیک خود درباره پیامدهای چرنوبیل، آن را برای توصیف وضعیت بازماندگانی به کار برد که با اتکا به بدن‌های آسیب‌دیده زیستی خود، خواهان حقوق و مزایای شهروندی شدند.^۴ در ادامه، نیکولاس رز و کارلوس نوواس با تحلیل تحولات ژنوم و فناوری‌های زیستی، این مفهوم را بسط نظری دادند و نشان دادند که شهروندان معاصر بر پایه داده‌های زیستی و ژنتیکی، باروری و قابلیت‌های جسمانی تعریف و مسئولیت‌پذیر می‌شوند.^۵ در این راستا، مفهوم «شهروندی سلامت» نیز به‌روز شده است؛ جاوهو و هلن مفهوم «شهروندی بر مبنای سرزندگی» را مطرح کرده و آن را در زمینه‌های تاریخی و اجتماعی به‌صورت منعطف و تحلیلی واکاوی کرده‌اند.^۶ برخی نظریه‌پردازان معاصر پا را فراتر نهاده و با طرح مفهوم شهروندی پس‌انسان، امکان بازاندیشی در مرزهای میان انسان و غیرانسان و پیامدهای آن برای کرامت و حقوق عمومی را بررسی کرده‌اند.^۷

در ایران، قانون «حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» مصوب ۱۴۰۰ را می‌توان مهم‌ترین نماد ظهور چنین سیاست زیستی دانست؛ قانونی که با هدف مقابله با بحران کاهش نرخ باروری، سیاست‌های گسترده‌ای در حوزه بارداری، فرزندآوری، تشویق مادری، تنظیم جنسیتی منابع و نظارت‌های درمانی-بهداشتی وضع کرده است. این قانون درعین‌حال، سؤالات جدی در زمینه حدود مداخله دولت در حیات زیستی شهروندان را برمی‌انگیزد. پرسش محوری نوشتار پیش‌رو این است که چگونه قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت، نوع خاصی از شهروندی

¹ Molina, Santiago J. "Biological Citizenship and Surveillance in the COVID-19 Pandemic", *Berkeley Journal of Sociology*, June 24, 2022, Available at: <https://berkeleyjournal.org/2022/06/24/biological-citizenship-and-surveillance-in-the-covid-19-pandemic>, Last Visited on 10/06/2026.

² Extra Work

³ Leung, Doris. Y. L., Sepali Guruge, Angel H. Wang and Charlotte Lee. "Health Citizenship Reveals 'Extra' Work Managing Biopolitical Risk for Immigrants in Canada During COVID-19: A Qualitative Study", *Journal of Community & Applied Social Psychology*, Volume 34, Issue 4, 2024.

⁴ Petryna, Adriana. *Life Exposed: Biological Citizens after Chernobyl*, Princeton University, 2002, PP 14–16.

⁵ Rose, Nikolas and Carlos Novas. "Biological Citizenship", In: Ong, Aihwa and Stephen J. Collier (eds.), *Global Assemblages: Technology, Politics, and Ethics as Anthropological Problems*, Blackwell, 2005, P 439.

⁶ Jauho, Mikko and Ilpo Helén. "Citizenship by Vitality: Rethinking the Concept of Health Citizenship", *Distinktion*, Volume 24, Issue 3, 2023, PP 467–487.

⁷ Dedeoğlu, Çağdaş. "Posthuman Citizenship", *Citizenship Studies*, Volume 27, Issue 8, 2023, PP 983–1002.

زیستی را بازنمایی و نهادینه می‌سازد و این بازنمایی چه پیامدهایی برای حقوق عمومی و کرامت انسانی در ایران دارد؟ فرضیه نوشتار حاضر نیز به این شرح صورت‌بندی می‌شود؛ قانون مزبور، با تمرکز بر کنترل بدن زن، تشویق فرزندآوری و اعمال نظارت بر فرایندهای زیستی، بازنمایی‌ای جمعیت‌محور از شهروندی ارائه می‌دهد که در غیاب ضمانت‌های کافی کرامت‌محور، می‌تواند به تقویت زیست‌سیاست بدون مرز بینجامد.

مفهوم شهروندی زیستی از اواخر دهه ۱۹۹۰، در آثار علوم اجتماعی و سپس در تحلیل‌های حقوق عمومی و فلسفه سیاست پدیدار شد. نیکولاس رُز^۱ با بهره‌گیری از چارچوب فوکویی «زیست‌سیاست»، کوشید نشان دهد که در جهان معاصر، شهروند نه فقط به عنوان سوژه‌ای سیاسی، بلکه همچون «سرمایه‌ای زیستی» برای دولت بازتعریف می‌شود. در ادبیات جدید حقوق زیستی به‌ویژه «حقوق‌های زیستی»^۲، تأکید شده است که شهروندی زیستی اگر در چارچوب کرامت و حقوق بشر بازتعریف نشود، به ابزار مداخله اقتدارگرایانه دولت بدل می‌شود.^۳ گوستین در بحث خود پیرامون حقوق عمومی سلامت،^۴ تصریح می‌کند که هرگونه استفاده از اطلاعات زیستی و ژنومی باید با اصول بنیادین خودمختاری، کرامت و عدم تبعیض سازگار باشد.^۵ ازسوی دیگر، برخی آثار فلسفی مانند تحلیل‌های آگامبن^۶ و رابرت اسپار،^۷ به‌ویژه در باب «حق بر بدن» و «سیاست تولید مثل»، به ابعاد حذفی و خشونت‌بار شهروندی زیستی پرداخته‌اند.

در ادبیات فارسی، مفهوم «شهروندی زیستی» چندان مورد توجه قرار نگرفته است. بااین حال، برخی پژوهش‌های ارزشمند در حوزه حقوق سلامت، زیست‌فناوری و سیاست‌های جمعیتی به‌ویژه آثاری که در سال‌های اخیر به موضوع «حق بر سلامت»^۸، «تعارض میان تجارت و سلامت عمومی»^۹ و «حق بر دانستن در حوزه زیست‌فناوری»^{۱۰} پرداخته‌اند زمینه‌ای مهم برای ورود به این بحث فراهم ساخته‌اند. این آثار، اما مباحثی را پیش نهاده‌اند که می‌توان آنها را بنیان‌های مقدماتی برای بومی‌سازی این مفهوم در چارچوب حقوق عمومی ایران دانست. روش تحقیق در این مقاله، تحلیلی-توصیفی و تطبیقی است و از داده‌های قانونی، نظریه‌های فلسفه حقوق و مطالعات میان‌رشته‌ای بهره می‌گیرد.

۱. Rose, Nikolas. *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*, Princeton University, 2007.

۲. Bio-Rights

۳. Seoane, José-Antonio and Oscar Vergara. *The Discourse of Biorights: European Perspectives*, Cham: Springer, 2024.

۴. Public Health Law

۵. Gostin, Lawrence O. and Lindsay F. Wiley. *Public Health Law: Power, Duty, Restraint*, Third Edition, Oakland: University of California, 2016.

۶. Agamben, Giorgio. *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Translated By: Daniel Heller-Roazen, Stanford University, 1998.

۷. Spar, Debora L. *The Baby Business: How Money, Science, And Politics Drive The Commerce Of Conception*, Boston: Harvard Business School, 2006.

۸. زمانه‌قدیم، نوید و حسن خسروی، «زیست‌فناوری از منظر حق بر سلامت در پرتو اسناد بین‌المللی و قوانین داخلی کشورها: چالش‌ها و راهکارها»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۲۵، شماره ۹۷، ۱۴۰۱، صص ۲۶۴-۲۴۱.

۹. زمانه‌قدیم، نوید و یوسف باقری حامد، «تجارت محصولات تراریخته در چارچوب موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی: چالش‌ها و راهکارها»، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۵۴، شماره ۱، ۱۴۰۳، صص ۵۲۱-۵۴۱.

۱۰. زمانه‌قدیم، نوید، حسن خسروی و مریم افشاری، «چالش‌های زیست‌فناوری از منظر حق بر دانستن»، مجله حقوق پزشکی، دوره ۱۵، شماره ۵۶، ۱۴۰۰، صص ۱۴۰-۱۲۳.

۱. مفهوم‌شناسی و تمهید نظری شهروندی زیستی^۱

تا پیش از تحولات گفتمانی اواخر قرن بیستم، بدن در حقوق عمومی نه سوژه‌ای کنش‌مند، بلکه ابژه‌ای منفعل و خنثی تلقی می‌شد. در این نظام فکری، بدن عاری از سوژگی، بیرون از مدار کرامت و در حاشیه مفهوم حق قرار داشت. با ورود جریان‌های پس‌اساختارگرا، فلسفه قدرت و وقوع تحولاتی در اخلاق زیستی و مطالعات زیست‌فناوری، تلقی از بدن دگرگون شد. فوکو، با تحلیل تبارشناسانه‌اش از قدرت، نشان داد که بدن، درون مناسبات دانش/ قدرت، به ابژه‌ای برای مشاهده، سنجش، رتبه‌بندی و مداخله بدل می‌شود.^۲ شهروندی زیستی مفهومی میان‌رشته‌ای در پیوند میان فلسفه حقوق، زیست‌فناوری، سیاست عمومی و جامعه‌شناسی پزشکی است که نوعی «نظم‌بخشی به بدن از رهگذر حقوق» را بازنمایی می‌کند. در این چارچوب، رابطه فرد و دولت نه از طریق قرارداد اجتماعی یا ساختارهای نمایندگی، بلکه از رهگذر بدن زیستی تعریف می‌شود. نیکولاس رز، در تحلیل بنیادین خود، شهروندی زیستی را سوژگی نوینی می‌داند که در آن، «افراد با تکیه بر دانش زیستی از خویش، به‌مثابه سوژه‌هایی مسئول، قابل انقیاد، و متمایز شناخته می‌شوند».^۳ در این معنا، فرد نه صرفاً شهروند، بلکه کنشگر زیستی است. تمایز میان تابع و بیگانه، یا برخوردار و محروم، نه از طریق ملیت، دین یا رأی، بلکه بر اساس وضعیت سلامت، باروری، ژنوم و قابلیت زیستی مشخص می‌شود.^۴

برای درک بنیان نظری شهروندی زیستی، نمی‌توان از مفهوم «زیست‌سیاست»^۵ در اندیشه فوکو چشم‌پوشی کرد. فوکو نشان می‌دهد که دولت مدرن، از سلطه بر مرگ، به مدیریت زندگی گذر می‌کند. در این تحول، قدرت نه بر اساس تهدید، بلکه از طریق تولید و سامان‌بخشی به حیات عمل می‌کند؛ «قدرتی که می‌کوشد زندگی را بسازد، پرورش دهد، مراقبت کند و زایش را کنترل کند»^۶

شهروندی زیستی در عمل، در قالب سیاست‌های به‌ظاهر نامرتبط، اما زیست‌محور خود را نشان می‌دهد. از مشوق‌های فرزندآوری در فرانسه تا ممنوعیت سقط در لهستان؛ از رتبه‌بندی ژنتیکی برای بیمه در آمریکا تا تشویق باروری در کره جنوبی. در فرانسه، سیاست‌های خانواده‌محور از دهه ۱۹۹۰ به‌گونه‌ای طراحی شده‌اند که بدن بارور، به سرمایه اجتماعی تبدیل شده است؛ مادران دارای فرزندان متعدد از تخفیف‌های مالیاتی، حق اشتغال ترجیحی و خدمات حمایتی ویژه برخوردارند.^۷ در ایالات متحده، داده‌های ژنتیکی در بیمه و استخدام در حال بدل شدن به معیار انتخاب یا حذف هستند. در برخی ایالت‌های هند، قانونگذاران داشتن بیش از دو فرزند را مانع از تصدی مناصب عمومی کرده‌اند و بدن بارور همچون مانعی سیاسی شده است.

در ایران، اگرچه معادل فارسی اصطلاح «شهروندی زیستی» به‌صراحت در قوانین یا اسناد سیاستی ذکر نشده است، اما بسیاری از مظاهر آن در قالب «قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» (مصوب ۱۴۰۰) و سیاست‌های کلی جمعیت

^۱ Bio-citizenship

^۲ Foucault, Michel. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Translated By: Alan Sheridan, Vintage Books, 1977, PP 136–138.

^۳ Rose, Op. Cit, P 132.

^۴ Petryna, Op. Cit.

^۵ Biopolitics

^۶ Foucault, Michel. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978–1979*, Translated By: Graham Burchell, Palgrave Macmillan, 2008, PP 1–40.

^۷ Heinemann, T., and T. Lemke, “Biological Citizenship Reconsidered: The Use of DNA Analysis by Immigration Authorities in Germany”, *Science, Technology & Human Values*, Volume 39, Issue 4, 2014, PP 495–496.

و خانواده حضور دارد. این قانون، بدن زنان و وضعیت باروری آنان را در مرکز نظام تقنینی قرار داده و امتیازات یا محدودیت‌ها را مستقیماً به وضعیت زیستی آنان پیوند زده است.

در سنت کانتی، کرامت انسان مبتنی بر توانایی عقلانی او برای قانونگذاری اخلاقی است؛ امری که از هرگونه ابزارانگاری بدن متمایز است.^۱ اما شهروندی زیستی، با فروکاستن حقوق به ویژگی‌های زیستی مخاطره تبدیل بدن به معیار مشروعیت را در خود دارد. آگامبن با مفهوم «زندگی برهنه»،^۲ خطری جدی‌تر را گوشزد می‌کند: ظهور سوژه‌ای که در عین بودن، فاقد ارزش حقوقی است؛ کسی که صرفاً زنده است، اما نه شهروند است و نه دارنده حق. او نشان می‌دهد که وقتی بدن زیستی جای بدن سیاسی را می‌گیرد، فرد می‌تواند در معرض حذف آرام از ساختارهای دولت قرار گیرد.^۳

هانا آرنت نیز با تمایز سه‌گانه میان «حیات زیستی»، «زندگی اجتماعی» و «زندگی سیاسی»، هشدار می‌دهد که فروکاستن انسان به حیات زیستی، مساوی با انکار حق ظهور در سپهر عمومی است.^۴ شهروندی زیستی، اگر در نظامی فاقد سازوکارهای کرامت‌مدار و مشارکت‌پذیر نهادینه شود، می‌تواند به سلب تدریجی حق گفتار، رأی و حضور تبدیل گردد. از منظر اسکینر و لاگلین، این فرایند با «ناهمخوانی میان شخصیت حقوقی و بدن طبیعی» پیوند دارد.^۵ در افق هگلی، سوژه حقوقی، جز در روند آشتی با امر کلی (دولت عقلانی)، تحقق نمی‌یابد. اما شهروندی زیستی، به دلیل تأکید افراطی بر تمایزات فردی زیستی، ممکن است به نوعی اتمیسم زیستی منجر شود.^۶

۲. مبانی نظری شهروندی زیستی

یکی از خاستگاه‌های نظری اصلی در تحلیل مفهوم شهروندی زیستی، اندیشه‌های میشل فوکو درباره «زیست‌سیاست» است. فوکو در درس‌گفتارهای خود در کلژ دو فرانس، به‌ویژه در تولد زیست‌سیاست، از گذار دولت‌ها از اعمال قدرت مبتنی بر مرگ به حکمرانی از طریق حیات سخن می‌گوید: قدرتی که نه تنها تن شهروندان، بلکه گونه زیستی آنان را موضوع مداخله قرار می‌دهد. دولت مدرن از طریق ابزارهایی چون آمار، پزشکی، نظام سلامت، و برنامه‌ریزی جمعیتی، به مدیریت حیات و مرگ می‌پردازد. در این چارچوب، شهروندی دیگر صرفاً معطوف به مشارکت سیاسی نیست، بلکه واجد ابعاد زیستی است که در قالب مداخلاتی چون واکسیناسیون، تنظیم خانواده، و مهندسی باروری جلوه‌گر می‌شود. همین امر زمینه‌ساز ظهور مفهوم شهروندی زیستی می‌شود.

نیکولاس رز، از مهم‌ترین متفکران معاصر در پیگیری میراث فوکو، مفهوم شهروندی زیستی را در بستر تحولات ژنتیک، علوم اعصاب و سیاست‌های مراقبتی بازخوانی می‌کند. او در آثارش از جمله «سیاست خود زندگی»^۷، بر آن است که شهروند معاصر در جوامع نولیبرال، به «کارآفرین ژنوم خود» تبدیل شده است. رز بر این باور است که این صورت‌بندی

^۱ Kant, Immanuel. *The Metaphysics of Morals*, Translated By: Mary Gregor, Cambridge University, 1996, P 43.

^۲ Bare Life

^۳ Agamben, Op. Cit., P 8.

^۴ Arendt, Hannah. *The Human Condition*, University of Chicago, 1958, P 7.

^۵ Loughlin, Martin. *Foundations of Public Law*, Oxford University, 2010, P 89.

^۶ Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Elements of the Philosophy of Right*, Edited By: Allen Wood, Translated By: H. B. Nisbet, Cambridge University, 1991, P 258.

^۷ The Politics of Life Itself

^۸ Rose, Op. Cit.

نوین از شهروندی، شکلی از «آزادی مقید» را تولید می‌کند. «زیست‌شهروندی» از این منظر، نه صرفاً یک وضعیت، بلکه یک عملکرد فعال و داوطلبانه است؛ شهروندی که از طریق پایش ژنتیکی، کنترل بارداری، یا شرکت در طرح‌های باروری مصنوعی هویت خود را بازتعریف می‌کند.^۱

در تحلیل رادیکال‌تری از پیوند میان حاکمیت و حیات، جورجو آگامبن مفهوم Homo Sacer را وارد میدان می‌کند؛ موجودی که زندگی‌اش در عین تعلق به نظم حقوقی، از شمول حمایت آن خارج شده و به عریان‌ترین شکل زیستی تقلیل یافته است.^۲ آگامبن برخلاف فوکو که زیست‌سیاست را بیشتر در قالب نظم‌های مراقبتی تحلیل می‌کند، بر «استثنا» به‌عنوان سازوکار بنیادین قدرت حاکمه تأکید می‌گذارد. تحلیل آگامبن نشان می‌دهد که پروژه‌های زیستی دولت، حتی در پوشش مداخلات بهداشتی یا رفاهی، می‌توانند به‌صورتی از سلب حق زیستن تبدیل شوند.

در پیوند با نظریه‌های عدالت، نانسی فریزر خوانش بدیلی از نسبت بدن، سیاست و شهروندی عرضه می‌کند که از رهگذر مفاهیم سه‌گانه عدالت توزیعی، بازشناسی فرهنگی و مشارکت دموکراتیک قابل تحلیل است.^۳ او بر آن است که رژیم‌های زیست‌سیاستی، به‌ویژه در بسترهای جنسیتی، نه فقط منابع و دسترسی‌ها، بلکه معنای بدن و موقعیت اجتماعی آن را نیز نابرابر توزیع می‌کنند. از منظر فریزر، مفهوم شهروندی زیستی تنها هنگامی مشروعیت می‌یابد که مبتنی بر مشارکت برابری طلبانه در تصمیم‌سازی درباره بدن، تولیدمثل، سیاست‌های سلامت و مالکیت داده‌های زیستی باشد.

یورگن هابرماس، با نظریه کنش ارتباطی و اخلاق گفت‌وگویی، افقی دیگر برای تحلیل انتقادی شهروندی زیستی می‌گشاید. در نظر او، هرگونه تصمیم‌گیری درباره بدن و حیات انسانی، ازجمله در حوزه‌هایی چون زیست‌فناوری و تولیدمثل، نیازمند نوعی روند ارتباطی هماهنگ با شأن فاعل اخلاقی است.^۴ در کتاب آینده طبیعت/انسان، او نسبت به تغییرات ژنتیکی پیش از تولد هشدار می‌دهد، چراکه این امر می‌تواند توانایی فرد برای خودآیینی اخلاقی را از اساس خدشه‌دار کند. بر این مبنا، شهروندی زیستی از منظر هابرماس، باید مبتنی بر رضایت آگاهانه فرد باشد.^۵

نظریه‌های مورد بررسی، هریک از منظر خاصی، به ابعاد مختلف شهروندی زیستی پرداخته‌اند: از قدرت و مراقبت (فوکو)، خودمدیریتی نولیبرالی بدن (رز)، سلب حق زیستن در وضعیت استثنای (آگامبن)، مطالبه عدالت فرهنگی و جنسیتی (فریزر)، تا خاستگاه اخلاقی حق بر بدن (هابرماس). این چارچوب‌بندی نظری نشان می‌دهد که مفهوم شهروندی زیستی در وضعیت معاصر، محل تلاقی چندگانه‌ای از دغدغه‌های حقوقی، سیاسی، اخلاقی و فلسفی است.

۳. تحلیل تطبیقی مفهوم شهروندی زیستی در نظام‌های حقوقی منتخب

دولت‌ها در مواجهه با بدن شهروندان، از دوگانه مراقبت و سلطه عبور کرده‌اند و اکنون با مسئله‌ای پیچیده‌تر مواجه‌اند: چگونه می‌توان میان حاکمیت جمعیتی، تکنولوژی زیستی و کرامت فردی توازن برقرار کرد؟ در این میان، سعی شده است الگوهای تنظیم‌گری مختلف مورد بررسی قرار گیرد. هر یک از الگوهای مذکور به دلیل جایگاه متمایزشان در توسعه حقوق زیستی، اتخاذ سیاست‌های زیست‌فناوری و تفسیرهای نوین از کرامت و حاکمیت بدن، دارای ارزش تطبیقی درخور هستند.

^۱ Rose and Novas. Op. Cit., PP 439–440.

^۲ Agamben, Op. Cit., PP 8-11.

^۳ Fraser, Nancy. *Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World*, Columbia University, 2009.

^۴ Habermas, Jürgen. *The Future of Human Nature*, Translated By: Hella Beister, Polity Press, 2003.

^۵ Ibid, PP 54-57.

الف) سیاست‌های زیستی حقوقی و بازاندیشی شهروندی زیستی در پرتو کرامت انسانی

در میان کشورهای غربی، تجربه آلمان یکی از غنی‌ترین و پیچیده‌ترین نمونه‌ها برای واکاوی نسبت میان دولت، بدن و سیاست زیستی است. اندیشه «بیوپولیتیک» نزد میشل فوکو، هرچند با مطالعه دولت‌های اروپای غربی و به‌ویژه فرانسه آغاز شد، اما به‌نحوی خاص در بستر آلمان معاصر تجسم عینی یافت؛ جایی که تاریخ دولت‌سازی، از امپراتوری پروس و نظام رفاه اولیه، تا دولت نازی و سپس جمهوری فدرال پساجنگ، صحنه‌ی بروز تناقضات و دگردیسی‌های دولت زیستی بوده است.^۱

پس از جنگ جهانی دوم، قانون اساسی جمهوری فدرال آلمان^۲ در ماده اول خود با لحنی قاطع اعلام می‌دارد که «کرامت انسان خدشه‌ناپذیر است» و این کرامت مبنای تمام قانونگذاری‌ها قرار می‌گیرد. همین اصل، به‌ویژه در تعامل با مواد مربوط به خانواده، باروری، مراقبت، بیمه و سلامت، بستری را برای شکل‌گیری نظم موسوم به «حقوق عمومی زیستی»^۳ فراهم کرده است. از مهم‌ترین قوانین در این زمینه می‌توان به «قانون حمایت از والدین و والدگری»^۴ اشاره کرد که به والدین امکان بهره‌مندی از مرخصی، حمایت مالی در دوره بارداری و پس از تولد کودک، و بازگشت امن به محل کار را می‌دهد. همچنین، قوانین ناظر بر بیمه‌های سلامت^۵ و مراقبت بلندمدت^۶ سازوکاری برای تضمین دسترسی برابر به خدمات باروری، مراقبت از نوزادان و سلامت بارداری فراهم کرده‌اند. بسیاری از این اقدامات در قالب «مداخله‌های حمایتی کرامت‌محور» تعریف می‌شوند؛ مداخلاتی که نه بر کنترل بدن، بلکه بر تسهیل کنش زیستی در چارچوب حق تعیین سرنوشت بدنی^۷ استوارند.

در رویه دادگاه قانون اساسی فدرال آلمان، مداخله دولت در حوزه خانواده و بدن در پرتو کرامت انسانی، حمایت از خانواده، حق والدین، مصلحت کودک و اصل برابری سنجیده می‌شود. ماده ۶ قانون اساسی آلمان، ازدواج و خانواده را تحت حمایت خاص دولت قرار می‌دهد و مراقبت و تربیت فرزندان را حق طبیعی و تکلیف مقدم والدین می‌شناسد. دادگاه در رأی ۲۸ فوریه ۲۰۰۷ در پرونده BvL 5/03، محدود کردن حمایت بیمه‌ای از باروری مصنوعی به زوج‌های متأهل را در حاشیه تشخیص قانونگذار دانست؛ اما در رأی ۱۹ فوریه ۲۰۱۳ در پرونده BvL 1/11،^۸ منع فرزندخواندگی پیاپی توسط شریک ثبت‌شده همجنس را مغایر اصل برابری اعلام کرد. بنابراین، الگوی آلمانی مداخله زیستی و خانوادگی دولت را نه مطلقاً نفی می‌کند و نه بدون محدودیت می‌پذیرد، بلکه آن را به کرامت، تناسب، مصلحت کودک و برابری مقید می‌سازد.

الگوی آلمانی، در تعامل سنجیده میان آزادی زیستی فرد، مسئولیت اجتماعی دولت و اصل کرامت انسانی، الگوی منحصربه‌فردی از دولت زیستی را ارائه می‌دهد که می‌تواند به‌عنوان مبنای مقایسه‌ای مهم برای کشورهایی چون ایران عمل کند. در این چارچوب، شهروندی زیستی نه ابزاری برای سرکوب یا ابژه‌سازی بدن، بلکه تجسمی از پیوند حقوق

^۱ Lemke, Thomas. *Biopolitics: An Advanced Introduction*, Translated By: Eric Frederick Bailey, NYU Press, 2011, P 45.

^۲ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, 23 May 1949, as amended, Arts. 1 and 6.

^۳ Öffentliches Bio-Recht

^۴ Gesetz zum Elterngeld und zur Elternzeit (Bundeselterngeld- und Elternzeitgesetz – BEEG), 5 December 2006, as amended.

^۵ Sozialgesetzbuch Fünftes Buch (SGB V) – Gesetzliche Krankenversicherung, 20 December 1988, as amended.

^۶ Sozialgesetzbuch Elftes Buch (SGB XI) – Soziale Pflegeversicherung, 26 May 1994, as amended.

^۷ körperliche Selbstbestimmung

^۸ Bundesverfassungsgericht, Urteil des Ersten Senats vom 28. Februar 2007 – 1 BvL 5/03, BVerfGE 117, 316.

^۹ Bundesverfassungsgericht, Urteil des Ersten Senats vom 19. Februar 2013 – 1 BvL 1/11, 1 BvR 3247/09.

فردی با خیر جمعی است.

ب) تنظیم‌گری زیستی بدن در پرتو عقلانیت جمعیتی

در سپهر اندیشه سیاسی فرانسه، شهروند از ابتدای انقلاب ۱۷۸۹ حامل مفاهیمی همچون حاکمیت عمومی، برابری مدنی و تعهد به نظم جمهورگرایانه بود؛ اما با گسترش نهادهای دولت رفاه، مداخله دولت در ابعاد زیستی شهروند نیز به تدریج مشروعیت یافت. به‌ویژه در دهه‌های اخیر، با ظهور سیاست‌های نئولیبرالیستیک مرتبط با سلامت باروری، کنترل جمعیت و مدیریت بدن در بستر زیست‌فناوری‌های نوین، دولت فرانسه به بازیگری فعال در تنظیم بدن شهروند تبدیل شده است.^۱ مفهوم شهروندی زیستی،^۲ نخستین بار به‌شکلی صریح در ادبیات جامعه‌شناسی فرانسوی در دهه ۱۹۹۰ ظاهر شد و متأثر از نقدهای میشل فوکو، به‌ویژه نظریه دولت زیستی، جایگاه خود را در تحلیل‌های حقوق عمومی و سیاست‌گذاری‌های اجتماعی تثبیت کرد. فوکو با تحلیل «قدرت زیستی» به‌عنوان شکلی از عقلانیت حکمرانی که در آن، بدن‌های فردی و جمعی، نه صرفاً به‌مثابه سوژه‌های اخلاقی یا حقوقی بلکه به‌مثابه موضوع تنظیم‌پذیر زیستی تلقی می‌شوند، نقطه عزیمت نظری مهمی در فهم دگردیسی مفهوم شهروندی به‌سوی شهروندی زیستی فراهم ساخت.^۳

در همین راستا، تصویب قانون شماره ۲۰۲۱-۱۰۱۷ مورخ ۲ اوت ۲۰۲۱ درباره «اخلاق زیستی و بازتولید»^۴ نقطه عطفی در تنظیم‌گری زیستی در فرانسه به‌شمار می‌آید. این قانون که اصلاحات گسترده‌ای بر قوانین پیشین اخلاق زیستی (به‌ویژه قوانین ۱۹۹۴، ۲۰۰۴ و ۲۰۱۱) وارد کرد، بازتابی از تعمیق و تعادل‌بخشی میان دو منطق متفاوت است: از یک‌سو احترام به کرامت انسانی و از سوی دیگر، گشودگی به فناوری‌های بازتولید پزشکی. برای مثال، قانون جدید امکان لقاح مصنوعی برای زنان مجرد و زوج‌های همجنس را فراهم می‌آورد، اما هم‌زمان، بر ممنوعیت «رحم اجاره‌ای»^۵ و دست‌کاری ژنتیکی جنین تأکید می‌ورزد، آن‌هم با ارجاع مستقیم به اصل کرامت انسانی^۶ که ریشه در مقدمه قانون اساسی فرانسه دارد. (Conseil Constitutionnel, Décision n° 94-343/344 DC, 27 juillet 1994)

از یک‌سو، قانونگذار فرانسوی سعی دارد آزادی فردی در تصمیم‌گیری‌های زیستی را به رسمیت بشناسد؛ از سوی دیگر، مجموعه‌ای از نهادهای تنظیم‌گر مانند آژانس زیست‌پزشکی^۷ وظایف دقیقی در نظارت، صدور مجوز، و ارزیابی اخلاقی پژوهش‌ها و مداخلات زیستی بر بدن شهروندان دارند.^۸ مخالفت‌های گسترده جامعه مدنی با برخی مفاد قانون ۲۰۲۱ نشان می‌دهد که نسبت میان شهروندی زیستی و نظم جمهوری هنوز محل مناقشه است. این الگو با تأسیس نهادهای تخصصی، تأکید بر اصل کرامت، و تنظیم‌گری پیشینی و پسینی مداخلات زیستی، مدلی پیچیده و متوازن را ترسیم کرده است که می‌تواند برای نظام حقوقی ایران، از حیث طراحی سازوکارهای نظارت‌پذیر و کرامت‌محور، الهام‌بخش باشد.

^۱ Rose, Op. Cit., P 25.

^۲ Bio-Citoyenneté

^۳ Foucault, Op. Cit., P 243.

^۴ Loi n° 2021-1017 du 2 août 2021 relative à la bioéthique, Journal officiel de la République française, 3 August 2021.

^۵ Conseil constitutionnel, Décision n° 94-343/344 DC du 27 juillet 1994, Loi relative au respect du corps humain et loi relative au don et à l'utilisation des éléments et produits du corps humain, à l'assistance médicale à la procréation et au diagnostic prénatal.

^۶ Dignité de La Personne Humaine

^۷ Agence de La Biomédecine

^۸ Rouvroy, Antoinette and Thomas Berns, "Algorithmic Governmentality and Prospects of Emancipation: Disparateness as a Precondition for Individuation Through Relationships?", *Réseaux*, Volume 177, Issue 1, 2013, P 166.

ج) شهروندی زیستی داوطلبانه

در کانادا، قانون تولیدمثل کمکی انسان^۱ مصوب ۲۰۰۴ اصلی ترین سند قانونی در حوزه مداخلات زیستی دولت در حیطه تولیدمثل است. این قانون نه فقط کاربرد روش هایی مانند لقاح آزمایشگاهی، اهدا یا نگهداری گامت ها و رویان ها را تنظیم می کند، بلکه به صراحت بر کرامت و حرمت انسانی در فرایندهای زیستی تأکید دارد. بندهایی از این قانون هرگونه تجاری سازی بدن یا اجزای آن، از جمله خرید و فروش اسپرم و تخمک یا اجاره رحم را ممنوع می سازد. چنین ممنوعیتی مستقیماً به کرامت انسانی و پرهیز از کالایی سازی انسان مرتبط دانسته شده است.^۲ افزون بر این، قانون سلامت کانادا^۳ مصوب ۱۹۸۴، سلامت را یک حق عمومی می داند و دولت های استانی و فدرال را مکلف می سازد که خدمات بهداشتی اساسی را به صورت برابر و بدون تبعیض برای همه شهروندان فراهم کنند. این چارچوب، مفهوم شهروندی زیستی را از مسیر «حق بر سلامت»^۴ و نیز الزامات نظارتی بر مداخلات پزشکی - زیستی تثبیت می کند.

نمونه های متعدد از مشارکت فعال شهروندان در پروژه های بانک زیستی^۵ در کانادا نشان دهنده نهادینه شدن نوعی شهروندی زیستی داوطلبانه^۶ است. برای نمونه، پروژه مشارکت کانادایی برای فردا^۷ که یکی از بزرگ ترین بانک های زیستی در سطح کشور است، بر پایه رضایت آگاهانه شهروندان برای مشارکت در اهدای نمونه های زیستی طراحی شده است. این پروژه که با هدف مطالعات سرطان، بیماری های مزمن و ژنتیک صورت می گیرد، مشارکت داوطلبانه را به مثابه یک رفتار «مسئولانه» در قبال سلامت جمعی ترسیم می کند.^۸

در سیاست گذاری زیستی کانادا توجه به کرامت انسانی یک اصل پذیرفته شده و نهادینه است. تأکید قانون تولیدمثل کمکی انسان بر کرامت ذاتی زندگی انسان^۹ و منع بهره برداری تجاری از بدن انسان، نمونه هایی از تمسک به اصل کرامت اند. تجربه کانادا را می توان الگویی از شهروندی زیستی مبتنی بر مراقبت و کرامت دانست که در آن، حق و مسئولیت زیستی به گونه ای متعادل طراحی شده اند. از یک سو، دولت متعهد به تضمین عدالت زیستی و حق بر سلامت همگان است و از سوی دیگر، مشارکت فعال شهروندان در پروژه های زیستی به مثابه مسئولیت مدنی ترویج می شود. این تجربه می تواند درسی مهم برای نظام حقوقی ایران باشد که هنوز در مرحله ابتدایی مواجهه با مفهوم شهروندی زیستی قرار دارد.

د) بدن زیستی و حقوق نانوشته شهروندی

برخلاف الگوهای جمهوری گرایانه نظیر فرانسه، نظام حقوقی بریتانیا فاقد قانون اساسی مدون است؛ اما دقیقاً در همین

^۱. Assisted Human Reproduction Act

^۲. Knoppers, Bartha Maria and Rosario M. Isasi. "Regulatory Approaches to Reproductive Genetic Testing", *Human Reproduction*, Volume 19, Issue 12, 2005, P 2698.

^۳. Canada Health Act

^۴. Right to Health

^۵. Biobank Projects

^۶. Voluntary Bio-Citizenship

^۷. Canadian Partnership for Tomorrow Project (CPTP)

^۸. Dummer, Trevor J. B. et al. "The Canadian Partnership for Tomorrow Project: A Pan-Canadian Platform For Research On Chronic Disease Prevention", *Canadian Medical Association Journal*, Volume 190, Issue 23, 2018, E710-E717.

^۹. Inherent Dignity of Human Life

فضای قانون نانوشته است که اشکال زیست‌قدرت^۱ و تنظیم‌گری بدن‌محور گسترش یافته‌اند. از نظام سلامت ملی^۲ تا سیاست‌های تولیدمثل و نهادهای پژوهشی، بدن شهروند نه صرفاً موضوع مراقبت، بلکه ابژه‌ای برای حکمرانی و مسئولیت‌پذیری زیستی تلقی می‌شود.^۳ مفهوم شهروندی مسئول در بریتانیا با شهروندی سالم پیوند یافته است. بدن فردی نه فقط محل مراقبت، بلکه عرصه‌ای برای ایفای نقش اجتماعی قلمداد می‌شود. در این معنا، شهروند مطلوب کسی است که با رعایت سبک زندگی سلامت‌محور، بار مالی و نهادی از دوش دولت رفاه بردارد.^۴

نظام سلامت ملی بریتانیا از ۱۹۴۸ تاکنون، یکی از ستون‌های شهروندی مدرن در این کشور بوده و با گفتمان شهروندی زیستی گره خورده است. دسترسی همگانی به خدمات درمانی، اگرچه نشانی از عدالت اجتماعی است، در دهه‌های اخیر با تغییر مسیر از حقوق درمانی به مسئولیت‌های سلامت‌مدار همراه بوده است. بررسی رویه‌ها و مقررات نشان می‌دهد که شهروند بریتانیایی موظف است خود را به‌عنوان سوژه‌ای آگاه، مراقب و مشارکت‌جو در حکمرانی سلامت تعریف کند.^۵ نمونه برجسته در این زمینه، سیاست‌های مرتبط با بانک زیستی بریتانیا^۶ است که مشارکت داوطلبانه افراد را نه فقط به‌مثابه اهدای داده، بلکه به‌منزله کنش شهروندی بازتعریف می‌کند. شرکت در چنین پروژه‌هایی، بیانگر تعهد شهروند به آینده سلامت جامعه است و دولت از طریق گفتمان سلامت، اخلاق و نفع عمومی، افراد را به مشارکت تشویق می‌کند.^۷ قدرت تنظیم‌گر دولت الزاماً از طریق قوانین رسمی اعمال نمی‌شود، بلکه عمدتاً در چارچوب‌های غیررسمی، مقررات نرم، دستورالعمل‌ها و توصیه‌های پزشکی و اخلاقی عمل می‌کند. برای مثال، در مقررات باروری کمکی^۸ و فعالیت‌های «سازمان باروری انسانی و جنین‌شناسی»^۹ نسبت میان آزادی فردی و مصلحت عمومی بدنام شده است. در این فضا، سوژه لیبرال دیگر فردی مستقل از دولت نیست، بلکه سوژه‌ای زیستی، مخاطب تنظیم‌گری‌های پنهان، و مشارکت‌گر در بازتولید سلامت است. نظام حقوقی بریتانیا به‌جای تکیه بر اجبار، با ایجاد حس وظیفه، هشدارهای پزشکی و ترویج سبک زندگی سالم، شهروندی زیستی را ترویج می‌دهد. اگرچه بریتانیا فاقد مفهوم صریحی از کرامت انسانی در نظام حقوقی خود است، رویه‌های قضایی و اصول اخلاق پزشکی، آن را به‌صورت ضمنی پاس داشته‌اند.

تجربه بریتانیا، الگویی از شهروندی زیستی بر پایه تنظیم‌گری نرم و اخلاقی است؛ الگویی که در آن، قدرت دولت نه در اجبار، بلکه در مدیریت هوشمند بدن‌ها و تعهدات سلامت‌محور متجلی می‌شود. این تجربه، با همه تفاوت‌های حقوقی با ایران، درس‌هایی درمورد خطرات نادیده‌انگاری جنبه‌های کرامت‌محور شهروندی در سیاست‌گذاری زیستی دارد.

۴. آسیب‌شناسی نظام حقوقی ایران در نسبت با شهروندی زیستی

در نخستین مواجهه با قانون «حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» مصوب ۱۴۰۰، آنچه نظر هر پژوهشگر حقوق عمومی

1. Biopower

2. National Health Service Act 2006, c. 41, United Kingdom.

3. Rose, Op. Cit., PP 132-135.

4. Petersen, Alan and Deborah Lupton, *The New Public Health: Health and Self in the Age of Risk*, SAGE Publications, 1996, P 66.

5. Novas, Carlos and Nikolas Rose. "Genetic Risk and the Birth of the Somatic Individual", *Economy and Society*, Volume 29, Issue 4, 2000, PP 489-490.

6. UK Biobank

7. Tutton, R., "Constructing Participation in Genetic Databases: Citizenship, Governance, and Ambivalence", *Science, Technology & Human Values*, Volume 32, Issue 2, 2007, P 175.

8. Human Fertilisation and Embryology Act 1990, c. 37, United Kingdom

9. Human Fertilisation and Embryology Authority (HFEA), Official Website, United Kingdom, Available at: <https://www.hfea.gov.uk>, Last Visited on: 22/03/2026.

را جلب می‌کند، نه صرفاً حجم انبوه مقررات و مشوق‌ها، بلکه نوع خاصی از سامان‌دهی بدن است که در نسبت با امر زیستی، به‌ویژه در قالب «سیاست‌های باروری»، شکل گرفته است. این قانون، از مرزهای متعارف تنظیم‌گری جمعیتی فراتر رفته و به نوعی مهندسی زیستی- فرهنگی دست می‌زند که بیش از آنکه ناظر بر حفاظت از کرامت انسانی باشد، در مواردی با خصلت تملکی، اقتداری و جهت‌مند در نسبت با بدن‌های زنانه، مادرانه و جنینی ظاهر می‌شود.

۴.۱. دولت زیستی، بدن تولیدی و نظم‌مندی نهادی

با مروری بر ماده ۱ قانون، مشخص می‌شود که تنظیم‌گری جمعیتی از سطح سیاست‌گذاری عمومی فراتر رفته و به سطح راهبری کلان نهادهای فرهنگی، اقتصادی و قضایی تعمیم یافته است. ستاد ملی جمعیت، با ریاست رئیس‌جمهور و ترکیب گسترده‌ای از نهادهای حکومتی (بند «الف» ماده فوق)، نمایانگر نوعی «مقر فرماندهی زیستی» است که می‌کوشد بدن‌های شهروندان را در جهت سیاست افزایش جمعیت بسیج و هدایت کند. این چنین تمرکزی بر «فرماندهی زیستی»^۱ با تلقی دولت به‌مثابه کنشگر تولیدگر بدن، همسویی خطرناکی با صورت‌بندی‌های انتقادی فوکویی از «دولت زیستی» دارد که در آن، حاکمیت دیگر صرفاً ناظر یا تنظیم‌گر نیست، بلکه به‌صورت فعال در تولید «زیست مطلوب»، «ترخ باروری بهینه» و «الگوی جمعیتی هدفمند» مداخله می‌کند.^۲ در این الگو، خانواده نه به‌مثابه نهاد طبیعی زیست‌اجتماعی، بلکه محل اعمال برنامه‌ریزی دولت برای انباشت بدن‌های تولیدکننده تلقی می‌شود. بدین ترتیب، بدن، به موضوع تنظیم، تشویق، کنترل و جهت‌دهی بدل شده و خطر «بژه‌شدن بدن مادر برای هدف‌های حاکمیتی» آشکار می‌گردد.^۳

۴.۲. عقلانیت مداخله‌گرانه قانون و دگرگونی معنای شهروندی

یکی از مهم‌ترین سویه‌های قانون حمایت از خانواده، تکوین نوعی «عقلانیت سیاست‌گذاری جمعیت‌محور» است که تمامیت زیست انسان را در پیوستاری از تولد تا تولید مثل هدف قرار می‌دهد و شهروندی را در نسبت با «فراهم‌آوری فرزند» تعریف می‌کند. ماده ۱۱، که به‌ازای تولد هر فرزند، اختصاص سرمایه مالی در بورس را الزام می‌کند و ماده ۱۲ که برای مادر صاحب فرزند دوم یا بیشتر خودرو در نظر می‌گیرد، مصادیقی از این نگاه تملکی و ابزارگرایانه به شهروندی هستند. در این الگو، مشارکت در تولید مثل برابر است با کسب امتیازاتی که واجد بار ارزشی هستند، و از این‌رو، شهروندی به امری مشروط تبدیل می‌شود؛ نه بر اساس اراده آزاد، بلکه در پیوند با «زیست‌انگیزی»^۴ حقوق. چنین عقلانیتی به تعبیر آگامبن، ممکن است مسیر خطرناکی از «مردم زیست‌پذیرفته‌شده» تا «زندگی واجد ارزش تنظیم‌گری» را طی کند؛ جایی که هویت سیاسی، نه از حقوق بنیادین، بلکه از قابلیت بدن برای تولید جمعیت ناشی می‌شود.^۵ این دگرگونی در معنای شهروندی، از منظر حقوق عمومی، مداخله‌ای در خودبنیادی مفهوم کرامت انسانی است.

۴.۳. وضعیت استثنایی زیستی و تعلیق قواعد حقوقی

در مقررات مربوط به سقط جنین و تشخیص ناهنجاری در قانون فوق، قانونگذار از مرزهای سنتی «حق سلامت» عبور می‌کند و وارد محدوده‌ای می‌شود که می‌توان آن را «وضعیت استثنایی زیستی» نامید؛ وضعیتی که در آن، تصمیم‌گیری

^۱. Biopolitical Command

^۲. Foucault, Op. Cit., P 4.

^۳. Fraser, Op. Cit., P 211.

^۴. Biologization

^۵. Agamben, Op. Cit., P 10.

درباره ادامه حیات جنین، نه بر اساس مصلحت فردی یا نظر پزشک متخصص، بلکه تحت کنترل کامل کمیسیون قضایی-پزشکی خاصی قرار گرفته و فرایند سقط فقط در صورت تأیید مجموعه‌ای از شرایط سخت‌گیرانه، مجاز دانسته می‌شود. این سازوکار، به‌ویژه در بندهای ذیل ماده ۵۶ قانون فوق با لحاظ «ولوچ روح»، «حرج مادر» و تأیید قاضی نشان از آن دارد که قانون، بدن زن را از قلمرو تصمیم‌گیری مستقل فردی خارج کرده و در معرض «تصمیم حکومتی» قرار می‌دهد. اینجا بدن زنانه نه فقط موضوع تنظیم، بلکه موضوع «تعلیق اراده» نیز می‌شود. این امر، اگرچه در پوشش حمایت از جنین و حفظ جمعیت انجام می‌شود، در عمل به معنای اولویت‌بخشی به مصلحت‌های کلان حاکمیتی بر آزادی جسمی و اخلاقی افراد است؛ وضعیتی که با اصول بنیادین حقوق عمومی مدرن، به‌ویژه اصل آزادی تن، استقلال بدن، و کرامت شخص، در تعارض است. تجربه‌های اروپایی نیز نشان داده‌اند که در بحران‌های زیستی، دولت‌ها با استفاده از ابزارهای سلامت و فناوری‌های دیجیتال، الگوهای تازه‌ای از شهروندی زیستی را تحمیل کرده‌اند؛ الگویی که به‌روشنی خطرات تعلیق حقوق بنیادین را برجسته می‌کند.^۱

۴.۴. باز تولید نابرابری‌های جنسیتی در نظام امتیازدهی

در سطح اجرایی، قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت با ارائه امتیازات گسترده برای مادران، از مسکن تا مرخصی و اولویت در خدمات، به‌ظاهر رویکردی حمایتی نسبت به زنان اتخاذ کرده است. برای نمونه، ماده ۱۷ مرخصی زایمان و ماده ۲۶ درباره مهلت‌های تحصیلی مادران، ساختار سیاست‌گذاری آموزشی و اداری را حول محور «زنان فرزندآور» تنظیم کرده‌اند. این امر، به تعبیر نانسی فریزر، بازگشت به سیاست‌های «مراقبت‌محور پدرسالارانه» است که در آن، به جای حمایت از تنوع سبک‌های زندگی زنان، نقش مادرانه به مثابه هویت اصلی و وظیفه طبیعی آنها تثبیت می‌شود.^۲ از منظر شهروندی زیستی، این سیاست‌ها نشانه‌هایی از «نابرابری‌های درون‌نهادی» را آشکار می‌کنند؛ جایی که امتیازها و حقوق اجتماعی نه بر اساس نیازها و انتخاب‌های آزادانه، بلکه بر مبنای میزان مشارکت در بازتولید جمعیت اعطا می‌شوند. با تجمیع تمام بندهای مذکور، می‌توان دریافت که قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت، به‌رغم ظاهر جمعیت‌محور و خانواده‌دوست خود، در ساحت زیرین خویش، حامل نوعی دگرگونی مفهومی در درک حقوق عمومی از بدن، شهروندی و کرامت است. این صورت‌بندی، نوعی فروکاهش شأن انسانی به ظرفیت بیولوژیک است که در آن شهروندی دیگر نه یک حق، بلکه عملکرد است. نتیجه آنکه، در نسبت با مفهوم «شهروندی زیستی»، قانون مورد بررسی به‌نوعی تنظیم‌گری اقتدارگرا و هدف‌محور بر بدن‌های شهروندان متوسل شده است.

۵. راهکارها و پیشنهادهای اصلاحی برای تقویت شهروندی زیستی در نظام حقوقی ایران

تقویت نهادینه شدن مفهوم «شهروندی زیستی» در نظام حقوقی ایران مستلزم اتخاذ راهکارهایی چندوجهی، ناظر به بازاندیشی هنجاری، اصلاحات نهادی، و بازتنظیم تقنینی است؛ به‌ویژه آنکه قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت علی‌رغم گستردگی و کمیت احکام خود، در غیاب چارچوب‌های نظری روشن نسبت به مفاهیمی همچون کرامت انسانی، حق بر بدن، آزادی زیستی و نقش دولت در تنظیم زیست جمعی، دچار پراکندگی و ناسازواری‌های متعددی شده است.

^۱. Radhuber, Isabella M. et al. "Citizenship In Times Of Crisis: Biosocial State–Citizen Relations During COVID-19 In Austria", *BioSocieties*, Volume 19, Issue 2, 2024, P 328.

^۲. Fraser, Op. Cit., P 197.

۵.۱. تدوین نظام‌نامه جامع «حقوق زیستی شهروندان» به‌مثابه منشور هنجاری تنظیم‌گری

نخستین گام اصلاحی، تدوین یک «نظام‌نامه حقوق زیستی» است که به‌مثابه سند بالادستی تنظیم‌گری، ضمن برشمردن حقوق بنیادین شهروندان در قلمرو زیستی، جایگاه، حدود، و تعهدات دولت را مشخص سازد. این سند باید با مشارکت نهادهای دانشگاهی، فقهی، قضایی و جامعه مدنی تهیه شود و مواردی چون حق بر تصمیم‌گیری آگاهانه درباره بدن، آزادی باروری، حمایت از مادران در شرایط حرج زیستی، منع تبعیض زیستی (بر پایه باروری، سن، ناتوانی یا جنسیت) و کرامت‌محور بودن مداخلات جمعیتی دولت را دربرگیرد. بدون چنین چارچوبی، احکام قانون فعلی که عمدتاً کارکردی و ابزارگرایانه‌اند، فاقد جهت‌گیری ارزشی روشن خواهند بود و امکان سوءتفسیر یا تبعیض زیستی افزایش می‌یابد.

۵.۲. اصلاح تقنینی با تمرکز بر تناسب، عقلانیت ابزارها و عدالت زیستی

قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت نیازمند بازبینی جدی از منظر تناسب ابزارها و عدالت است. در بسیاری از مواد این قانون، میان هدف اعلامی (تقویت جمعیت و خانواده) و ابزارهای به‌کاررفته (محروم‌سازی، اجبار، یا مشوق‌های گزینشی) ناسازگاری وجود دارد. برای مثال، ماده ۵۲ درباره ممنوعیت عقیم‌سازی دائمی زنان و مردان، ماده ۵۱ درباره ممنوعیت توزیع رایگان یا با یارانه درمورد اقلام مرتبط با پیشگیری از بارداری و ماده ۵۳ در محدودسازی سقط درمانی، بدون ملاحظه کامل شرایط خاص زیستی و حق بر سلامت تدوین شده‌اند و با اصول کرامت انسانی و حق بر بدن در تضادند. پیشنهاد می‌شود بازنگری در این مواد با تکیه بر معیارهایی همچون حق دسترسی برابر به خدمات باروری، احترام به تصمیم فردی، نظام ارجاع شفاف و رعایت اصول تناسب و ضرورت انجام گیرد.

۵.۳. تفکیک سطح تنظیم‌گری کلان و خرد در سیاست‌های جمعیتی

از آسیب‌های مهم در اجرای قانون مذکور، اختلاط سطوح تنظیم‌گری است؛ یعنی مداخله مستقیم دولت در ساحت خصوصی افراد بدون تفکیک میان سیاست‌گذاری کلان (نظیر آمایش سرزمینی جمعیت) و تنظیم‌گری خرد (نظیر تعداد فرزندان یا روش بارداری). این اختلاط می‌تواند به نقض حریم خصوصی، بازتولید پدرسالاری دولتی، و مقاومت اجتماعی بینجامد. توصیه می‌شود چارچوب حقوقی‌ای تنظیم شود که در آن، سیاست‌گذاری‌های کلان جمعیتی مبتنی بر داده‌های آماری و رضایت عمومی، و تنظیم‌گری‌های خرد تابع رضایت آگاهانه، آزادی فردی، و مراقبت از اقشار آسیب‌پذیر باشند.

۵.۴. بازتعریف نقش نهادهای دینی و مدنی در حکمرانی زیستی

تقویت شهروندی زیستی در ایران بدون بازتعریف جایگاه نهادهای اجتماعی، مذهبی و مدنی امکان‌پذیر نیست. نهادهایی همچون حوزه‌های علمیه، سازمان تبلیغات اسلامی، و بنیادهای مردمی می‌توانند با رویکردی جدید، از فرهنگ‌سازی تک‌سویه و سیاست‌زدگی فاصله گرفته و در فرایند آموزش، مشاوره و حمایت از خانواده‌ها مشارکت کنند. این نهادها باید به‌عنوان بخشی از «تنظیم‌گری مشارکتی» عمل کنند؛ یعنی به‌جای فرماندهی بر بدن شهروند، در قالب نهادهای مشورتی و شبکه‌های حمایتگر، به تحقق کرامت زیستی کمک کنند.

۵.۵. بازطراحی سازوکارهای اجرایی، ضمانت‌های حقوقی و ارزیابی‌های اثربخش

ازجمله نواقص قانون، ضعف در پیش‌بینی ضمانت‌اجراهای متناسب، نبود ارزیابی منظم اثربخشی، و تداخل وظایف نهادی

است. برای نمونه، ماده ۷۱ قانون فوق در تعیین ضمانت اجرای عدم اجرای قانون، به مجازات اداری و کیفری بسنده کرده است، بدون آنکه سازوکارهای بازخورد اجتماعی، پاسخ‌گویی نهادی یا امکان اقامه دعوای عمومی پیش‌بینی شود. ضروری است در راستای اصول حکمرانی خوب، ابزارهایی همچون حق شکایت عمومی، نظارت پارلمان بر ستاد ملی جمعیت و انتشار گزارش‌های منظم عملکرد پیش‌بینی شود. همچنین شفاف‌سازی شرح وظایف نهادها و اجتناب از تمرکزگرایی افراطی در ستاد ملی جمعیت اهمیت دارد. شهروندی زیستی، متأثر از تفاوت‌های جنسیتی، طبقاتی و جغرافیایی است و اجرای یکسان قانون در موقعیت‌های نابرابر، عدالت زیستی را مخدوش می‌کند. از این‌رو، اجرای قانون باید با ارزیابی‌های اجتماعی و زیستی، توجه به شرایط محلی، پرهیز از تمرکز مسئولیت بر بدن زنان و مشارکت واقعی شهروندان در تصمیم‌سازی همراه شود.

نتیجه‌گیری

تحلیل تطبیقی مفهوم «شهروندی زیستی» در بستر قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت، در پرتو مفاهیم حقوق عمومی و تجربه‌های تطبیقی، نشان می‌دهد که این مفهوم در نظام‌های حقوقی پیشرو به مثابه تلاقی‌گاه حقوق فردی و مسئولیت‌های زیستی در قبال جامعه بازتعریف شده است. در نظام‌هایی چون فرانسه، آلمان و کانادا، دولت در کنار تنظیم خدمات زیستی، با قواعد شفاف و کرامت‌محور می‌کوشد میان سلامت تولیدمثل، حمایت اجتماعی، مشارکت شهروندان و بهره‌مندی برابر از ظرفیت‌های زیستی توازن برقرار کند.

در نظام حقوقی ایران، قانون «حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» در عین آنکه گامی بلند در جهت بازتعریف نقش دولت در حوزه جمعیت و بازتولید اجتماعی محسوب می‌شود، هنوز با الزامات مفهومی و حقوقی شهروندی زیستی فاصله دارد. نخست آنکه این قانون، نگاه تک‌ساحتی به نهاد خانواده و تکالیف دولت دارد و کمتر به پیوستار حقوق فردی، کرامت بدن، حق انتخاب آگاهانه، و بُعد مشارکتی زیست‌شهروندی توجه کرده است. دوم، در غیاب سازوکارهای شفاف نظارت اجتماعی، نهادینه‌سازی زیست‌شهروندی در ایران با خطر تقلیل به سیاست‌زدگی، پدرسالاری دولتی و ابزارسازی زنان و بدنشان مواجه است.

از منظر فلسفی نیز مفهوم شهروندی زیستی در نسبت با اندیشه‌های همچون فوکو، آگامبن یا فریزر، واجد بار نظری سنگینی است. شهروند زیستی نه فقط موضوع قواعد حقوقی، بلکه سوژه بازتولیدشونده در رژیم‌های قدرت-دانش است؛ بنابراین هر سیاستی که بخواهد مدعی حمایت از شهروندی زیستی باشد، باید امکان ایجاد گفتمان مشارکتی، نقد ساختاری و کرامت‌محوری را درون خود تعبیه کند. قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت، به رغم برخی سازوکارهای حمایتی پراکنده، از این نظر دچار ضعف و نیازمند تقویت است.

بر پایه تحلیل تطبیقی انجام‌شده، بازنگری در بنیادهای نظری، ساختارهای نهادی و روش‌های تقنینی به کار گرفته‌شده در نظام حقوقی ایران در حوزه جمعیت و خانواده، ضروری است. تجربه‌های تطبیقی نشان می‌دهد که سیاست جمعیتی زمانی مشروع می‌ماند که از مشوق‌های صرف فراتر رود و بر کرامت بدن، آزادی باروری، عدالت اجتماعی و مشارکت واقعی گروه‌های متأثر استوار شود.

در مقابل، تمرکز صرف بر سیاست‌های تشویقی بدون لحاظ کرامت، آزادی انتخاب و مشارکت واقعی، خطر بازتولید انقیاد و کاهش مشروعیت را در پی خواهد داشت. در این جدول، نسبت میان مواد کلیدی قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت با ابعاد مختلف شهروندی زیستی در ایران نشان داده شده است.

مؤلفه‌های شهروندی زیستی	مواد مرتبط قانون	میزان تحقق	چالش‌ها
کرامت بدن و سلامت باروری	مواد ۴۰ تا ۵۰	متوسط	نگاه تک‌ساختی، تقلیل‌گرایانه به بارداری
حق مشارکت آگاهانه و رضایت آزاد	مواد ۵۳ و ۵۴	پایین	فقدان سازوکار تصمیم‌گیری آگاهانه زنان
برابری در دسترسی به منابع زیستی	مواد ۳ تا ۹ و ۶۸	نسبتاً بالا	شرط‌گذاری منطقه‌ای و طبقاتی بر تسهیلات
حفاظت از بدن در برابر اجبار زیستی	ماده ۵۲	ضعیف	تداخل با اصول آزادی بدن و اختیار شخصی
نظارت اجتماعی و شفافیت نهادی	مواد ۱ و ۱۹	پایین	تمرکزگرایی و عدم امکان پاسخ‌گویی اجتماعی

در یک جمع‌بندی نهایی، تحقق شهروندی زیستی در نظام حقوقی ایران مستلزم عبور از نگاه جمعیت‌محور صرف و حرکت به سوی الگویی مبتنی بر حقوق بدن، کرامت فردی، عدالت زیستی و مشارکت مدنی است. قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت، اگر با اصلاحاتی در حوزه کرامت‌محوری، تفکیک وظایف نهادها و تضمین حق انتخاب در امور باروری همراه شود، می‌تواند بستر مناسبی برای تحقق تدریجی نوعی از شهروندی زیستی ایرانی فراهم آورد که در آن، فرد نه ابزار سیاست، بلکه سوژه کرامت‌مند حقوق عمومی باشد.

منابع

مقاله

۱. زمانه‌قدیم، نوید و یوسف باقری حامد، «تجارت محصولات تراریخته در چارچوب موافقت‌نامه‌های سازمان تجارت جهانی: چالش‌ها و راهکارها»، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی، دوره ۵۴، شماره ۱، ۱۴۰۳، صص ۵۲۱-۵۴۱. Doi: 10.22059/jpls.2022.328475.2854.
۲. زمانه‌قدیم، نوید و حسن خسروی، «زیست‌فناوری از منظر حق بر سلامت در پرتو اسناد بین‌المللی و قوانین داخلی کشورها: چالش‌ها و راهکارها»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، دوره ۲۵، شماره ۹۷، ۱۴۰۱، صص ۲۶۴-۲۴۱. Doi: 10.29252/jlr.2021.185188.1682.
۳. زمانه‌قدیم، نوید، حسن خسروی و مریم افشاری، «چالش‌های زیست‌فناوری از منظر حق بر دانستن»، مجله حقوق پزشکی، دوره ۱۵، شماره ۵۶، ۱۴۰۰، صص ۱۴۰-۱۲۳.

قانون

۴. قانون حمایت از خانواده و جوانی جمعیت، مصوب ۱۴۰۰، روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران.

References

Books

1. Agamben, Giorgio. *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Translated By: Daniel Heller-Roazen, Stanford University, 1998.
2. Arendt, Hannah. *The Human Condition*, University of Chicago, 1958.
3. Foucault, Michel. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, Translated By: Alan Sheridan, Vintage Books, 1977.
4. Foucault, Michel. *The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979*, Translated By: Graham Burchell, Palgrave Macmillan, 2008.
5. Fraser, Nancy. *Scales of Justice: Reimagining Political Space in a Globalizing World*, Columbia University, 2009.

6. Gostin, Lawrence O. and Lindsay F. Wiley, *Public Health Law: Power, Duty, Restraint*, Third Edition, Oakland: University of California, 2016.
7. Habermas, Jürgen. *The Future of Human Nature*, Translated By: Hella Beister, Polity Press, 2003.
8. Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Elements of the Philosophy of Right*, Edited By: Allen Wood, Translated By: H. B. Nisbet, Cambridge University, 1991.
9. Kant, Immanuel. *The Metaphysics of Morals*, Translated By: Mary Gregor, Cambridge University, 1996.
10. Lemke, Thomas. *Biopolitics: An Advanced Introduction*, Translated By: Eric Frederick Bailey, NYU Press, 2011.
11. Loughlin, Martin. *Foundations of Public Law*, Oxford University, 2010.
12. Petersen, Alan and Deborah Lupton, *The New Public Health: Health and Self in the Age of Risk*, SAGE Publications, 1996.
13. Petryna, Adriana. *Life Exposed: Biological Citizens after Chernobyl*, Princeton University, 2002.
14. Rose, Nikolas. *The Politics of Life Itself: Biomedicine, Power, and Subjectivity in the Twenty-First Century*, Princeton University, 2007.
15. Seoane, José-Antonio and Oscar Vergara. *The Discourse of Biorights: European Perspectives*, Cham: Springer, 2024.
16. Spar, Debora L. *The Baby Business: How Money, Science, And Politics Drive The Commerce Of Conception*, Boston: Harvard Business School, 2006.

Articles

17. Dedeoğlu, Çağdaş. "Posthuman Citizenship", *Citizenship Studies*, Volume 27, Issue 8, 2023, PP 983–1002. Doi: 10.1080/13621025.2023.2271867.
18. Dummer, Trevor J. B. et al. "The Canadian Partnership for Tomorrow Project: A Pan-Canadian Platform For Research On Chronic Disease Prevention", *Canadian Medical Association Journal*, Volume 190, Issue 23, 2018, E710–E717, Doi: 10.1503/cmaj.170292.
19. Heinemann, T., and T. Lemke, "Biological Citizenship Reconsidered: The Use of DNA Analysis by Immigration Authorities in Germany", *Science, Technology & Human Values*, Volume 39, Issue 4, 2014, PP 488–510. Doi: 10.1177/0162243913509414.
20. Jauho, Mikko and Ilpo Helén. "Citizenship by Vitality: Rethinking the Concept of Health Citizenship", *Distinktion*, Volume 24, Issue 3, 2023, PP 467–487, Doi: 10.1080/1600910X.2022.2057561.
21. Knoppers, Bartha Maria and Rosario M. Isasi. "Regulatory Approaches to Reproductive Genetic Testing", *Human Reproduction*, Volume 19, Issue 12, 2005, PP 2695–2701. Doi: 10.1093/humrep/deh505.
22. Leung, Doris. Y. L., Sepali Guruge, Angel H. Wang and Charlotte Lee. "Health Citizenship Reveals 'Extra' Work Managing Biopolitical Risk for Immigrants in Canada During COVID-19: A Qualitative Study", *Journal of Community & Applied Social Psychology*, Volume 34, Issue 4, 2024, E2840, Doi: 10.1002/casp.2840.
23. Novas, Carlos and Nikolas Rose. "Genetic Risk and the Birth of the Somatic Individual", *Economy and Society*, Volume 29, Issue 4, 2000, PP 485–513. Doi: 10.1080/03085140050174750.
24. Radhuber, Isabella M. et al. "Citizenship In Times Of Crisis: Biosocial State–Citizen Relations During COVID-19 In Austria", *BioSocieties*, Volume 19, Issue 2, 2024, PP 326–351, Doi: 10.1057/s41292-023-00304-z.
25. Rose, Nikolas and Carlos Novas. "Biological Citizenship", In: Ong, Aihwa and Stephen J. Collier (eds.), *Global Assemblages: Technology, Politics, and Ethics as Anthropological Problems*, Blackwell, 2005, PP 439–463.
26. Rouvroy, Antoinette and Thomas Berns, "Algorithmic Governmentality and Prospects of Emancipation: Disparateness as a Precondition for Individuation Through Relationships?", *Réseaux*, Volume 177, Issue 1, 2013, PP 163–196, Doi: 10.3917/res.177.0163.

27. Tutton, R., "Constructing Participation in Genetic Databases: Citizenship, Governance, and Ambivalence", *Science, Technology & Human Values*, Volume 32, Issue 2, 2007, PP 172–195, Doi: 10.1177/0162243906296853.
28. Zamaneh-Ghadim, Navid and Hassan Khosravi, "Biotechnology from the Perspective of the Right to Health in Light of International Instruments and Domestic Laws: Challenges and Solutions", *Legal Research Quarterly*, Volume 25, Issue 97, 2022, PP 241–264. (In Persian) Doi: 10.29252/jlr.2021.185188.1682.
29. Zamaneh-Ghadim, Navid and Yousef Bagheri Hamed. "The Trade in Genetically Modified Products within the Framework of World Trade Organization Agreements: Challenges and Solutions", *Public Law Studies Quarterly*, Volume 54, Issue 1, 2024, PP 521–541. (In Persian) Doi: 10.22059/jpls.2022.328475.2854.
30. Zamaneh-Ghadim, Navid, Hassan Khosravi and Maryam Afshari, "The Challenges of Biotechnology from the Perspective of the Right to Know", *Medical Law Journal*, Volume 15, Issue 56, 2021, PP 123–140. (In Persian)

Laws And Official Documents

31. Assisted Human Reproduction Act, S.C. 2004, c. 2, Canada.
32. Basic Law for the Federal Republic of Germany. 23 May 1949, as amended. (In German)
33. Canada Health Act, R.S.C. 1985, c. C-6, Canada.
34. Federal Parental Allowance and Parental Leave Act. 5 December 2006, as amended. (In German)
35. Human Fertilisation and Embryology Act 1990, c. 37, United Kingdom.
36. Law No. 2021-1017 of 2 August 2021 on Bioethics. Official Journal of the French Republic, 3 August 2021. (In French)
37. Law on Family Protection and Youthful Population, Approved in 2021 Official Gazette of the Islamic Republic of Iran. (In Persian)
38. National Health Service Act 2006, c. 41, United Kingdom.
39. Social Code Book V – Statutory Health Insurance. 20 December 1988, as amended. (In German)
40. Social Code Book XI – Long-Term Care Insurance. 26 May 1994, as amended. (In German)

Judicial And Constitutional Decisions

41. Constitutional Council. Decision No. 94-343/344 DC of 27 July 1994, Law on Respect for the Human Body and Law on the Donation and Use of Elements and Products of the Human Body, Medically Assisted Reproduction and Prenatal Diagnosis. (In French)
42. Federal Constitutional Court of Germany. Judgment of the First Senate of 19 February 2013 – 1 BvL 1/11, 1 BvR 3247/09. (In German)
43. Federal Constitutional Court of Germany. Judgment of the First Senate of 28 February 2007 – 1 BvL 5/03, BVerfGE 117, 316. (In German)

Electronic Sources And Institutional Documents

44. Human Fertilisation and Embryology Authority (HFEA), Official Website, United Kingdom, Available at: <https://www.hfea.gov.uk> , Last Visited on: 22/03/2026.
45. Molina, Santiago J. "Biological Citizenship and Surveillance in the COVID-19 Pandemic", *Berkeley Journal of Sociology*, June 24, 2022, Available at: <https://berkeleyjournal.org/2022/06/24/biological-citizenship-and-surveillance-in-the-covid-19-pandemic> , Last Visited on 10/06/2026.
46. UK Biobank, Ethics and Governance Framework, UK Biobank Official Website, Available at: <https://www.ukbiobank.ac.uk>, Last Visited on 11/04/2026.

*This page is intentionally
left blank.*